Ars adriatica

1/2011.

Časopis Odjela za povijest umjetnosti
Sveučilišta u Zadru

SVEUČILIŠTE U ZADRU
UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA
UNIVERSITY OF ZADAR

Ars adriatica

UDK 7.0/77

SVEUČILIŠTE U ZADRU
ODJEL ZA POVIJEST UMJETNOSTI

ISSN 1848-1590

Ars adriatica *1/2011.*

Časopis Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

Journal of the Department of Art History, University of Zadar

Zadar, 2011.

Izdavač
Publisher
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar, Hrvatska / *Croatia*

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost
Publishing Committee
Srećko Jelušić (predsjednik), Robert Bacalja, Nedjeljka Balić-Nižić, Valerija Barada, Vera Ćubela Adorić, Stjepan Jagić, Marija Jakovljević, Mira Klarin, Anamarija Kurilić, Milenko Lončar, Goran Lovrić, Marko Lukić, Brunislav Marijanović, Zdenka Matek Šmit, Jozo Rogošić, Vani Roščić, Vladimir Skračić, Maša Surić, Nikica Uglešić, Pavuša Vežić, Nada Zgrabljić Rotar, Snježana Zorić Hofmann

Glavni i odgovorni urednik
Editor-in-Chief
Pavuša Vežić

Izvršni urednici
Executive Editors
Laris Borić, Marijana Kovačević

Likovni urednik
Designer and Production Editor
Ivan Josipović

Tajnica
Secretary
Marija Bašić

Uredništvo
Editorial Board
Samo Štefanac (nezavisni vanjski član), Laris Borić, Emil Hilje, Ivan Josipović, Marija Kolega, Marijana Kovačević, Ana Mišković, Vinko Srhoj, Pavuša Vežić

Uredničko vijeće
Advisory Board
Nikola Jakšić (Zadar), Stanko Kokole (Ljubljana), Tonko Maroević (Zagreb), Radoslav Tomić (Split), Danko Zelić (Zagreb)

Naslovnica
Cover Design
Ivan Josipović, Mladen Košta

Lektorica
Language Supervisor
Andrijana Ivanac

Korektorice
Proof-readers
Karla Lebhaft, Suzana Valenta

Prevoditeljica
Translator
Magdalena Skoblar

UDK
UDC
Drahomira Gavranović

Prijelom
Layout
Mladen Košta, Pixel g.t.o., Zadar

Tisak
Printed by
Denona d.o.o., Zagreb

Naklada
Copies
500

Adresa uredništva
Editor's Office Address
Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar, Hrvatska / *Croatia*
tel. +385 (0)23 200 521, e-mail: arsadriatica@gmail.com

Časopis izlazi jednom godišnje / *Published Annually*

Sadržaj
Contents

7 Predgovor
Foreword

Tin Turković - Maja Zeman 9 Prilog poznavanju kasnoantičkih vila s područja provincije Dalmacije - slučaj vile u Strupniću kraj Livna
Contribution to the Knowledge of Late Antique Villas from the Province of Dalmatia - the Case of Villa at Strupnić near Livno
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Pavuša Vežić 27 Dalmatinski trikonhosi
Dalmatian Triconchal Churches
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Ivan Basić 67 Prilozi proučavanju crkve Svetog Mateja u Splitu
Contribution to the Study of the Church of St Matthew in Split
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Ivan Josipović 97 Prilog *Trogirskoj klesarskoj radionici*
Contribution to the Trogir Stonecarvers' Workshop
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Emil Hilje 109 Mletački kaštel u Zadru
The Venetian Fortress "Kaštel" in Zadar
Prethodno priopćenje - *Preliminary communication*

Silvija Banić 117 Damast i vez iz druge polovine 15. stoljeća na misnom ornatu u Franjevačkom samostanu u Hvaru
Damask and Embroidery on a Set of Liturgical Vestments from the Second Half of the Fifteenth Century in the Franciscan Monastery in Hvar
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Laris Borić 133 Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću
Sixteenth Century Fortifications of the Town of Cres (Cherso)
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Bojan Goja 149 Novi podaci o zlataru Stefanu Piazzi
New Information about Goldsmith Stefano Piazza
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Radoslav Tomić 159 Novi podaci o slici Teodora Matteinija u trogirskoj katedrali
New Information about a Painting by Teodoro Matteini in Trogir Cathedral
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Vinko Srhoj 169 Kuzma Kovačić - priroda, kultura i vjera kao korektivi modernističke skulpture
Kuzma Kovačić - Nature, Culture and Religion as Correctives of Modernist Sculpture
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Marijana Kovačević 187 O prvoj monografskoj obradi škrinje Svetog Šimuna u Zadru
On the First Monograph about the Casket of St Simeon in Zadar
Izvorni znanstveni rad - *Original scientific paper*

Ivan Josipović

Prilog *Trogirskoj klesarskoj radionici*

Ivan Josipović
Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / *Received*: 14. 12. 2010.
Prihvaćen / *Accepted*: 15. 3. 2011.
UDK: 736.2:726.591(497.5 Trogir)

Trogirskoj klesarskoj radionici *autor pripisuje zabat pronađen u pločniku nekadašnjeg atrija predromaničke šesterolisne crkve Sv. Marije u Trogiru. Osim toga, njezinoj produkciji atribuira i dva reljefna ulomka koja su sekundarno ugrađena u začelni zid parohijske crkve Sv. Georgija (Đurđa) u Pađenima kod Knina. Nakon detaljne usporedbe novoatribuiranih fragmenata s reljefima koji su već ranije pripisani toj radionici, pađenski su ulomci prepoznati kao dijelovi pilastra oltarne ograde, a navedeni zabat, kao i ostali stilski mu srodni trogirski reljefi, dovedeni su u čvršću vezu s crkvom Sv. Marije, točnije s izvornim opremanjem njezina interijera. Budući da je* Trogirska klesarska radionica *izradila liturgijske instalacije heksakonhalnih crkava u Trogiru i Brnazama, autor navedene građevine datira u vrijeme djelovanja te radionice (prva četvrtina 9. stoljeća), a gradnju gotovo svih dalmatinskih šesterolista smješta u relativno kratak vremenski period od kraja 8. do sredine 9. stoljeća.*

Ključne riječi: Trogirska klesarska radionica, *Trogir, crkva Sv. Marije, Pađene, crkva Sv. Georgija (Đurđa), skulptura, heksakonhosi, predromanika*

Pojam *Trogirske klesarske radionice* u našoj se znanstvenoj literaturi ustalio kao naziv za jednu od desetak dosada definiranih klesarskih radionica iz ranoga srednjeg vijeka, a njezino je djelovanje prepoznato na više lokaliteta u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji.[1] Osim na području grada Trogira i njegove bliže okolice (Malo polje, Bijaći), gdje su djela ove radionice znatnije koncentrirana, srodni predromanički reljefi prepoznati su i u Brnazama kod Sinja, Kljacima kod Drniša, Pađenima kod Knina, Morinju kod Šibenika i Otresu kod Bribira.[2] Temeljem detaljne likovno-stilske i ikonografske analize, reljefe s većine navedenih lokaliteta u istu je klesarsku produkciju povezao Nikola Jakšić koji ju je uvjetno i nazvao *Trogirskom klesarskom radionicom*.[3] O njoj je kasnije više puta pisao u raznim prigodama, upoznavši s rezultatima svojih istraživanja i širu stručnu javnost, te djelomično nadopunivši početno definirani korpus njezinih radova novim atribucijama i spoznajama.[4]

U svojim tekstovima Jakšić je kao temeljnu odliku za raspoznavanje *Trogirske klesarske radionice* isticao specifičan način klesanja njezinih arhitrava, ali i svih ostalih dijelova oltarne ograde. Nažalost, na svih osam lokaliteta na kojima je prepoznato djelovanje te radionice nisu sačuvani svi sastavni dijelovi liturgijskih instalacija, ali je ukupna građa bila dostatna za izdvajanje temeljnih odlika ove produkcije, koja pokazuje vrlo ujednačen klesarski izraz. Njezini su reljefi uglavnom isklesani u mekom vapnencu te je na njima naglašen *horror vacui*, a taj je pristup prema Jakšiću i bio glavni razlog okrupnjavanja nekih motiva i detalja, poput kuka, pletenica, palmeta i arkada. Osim toga, majstori iz ove klesarske radionice očito nisu bili sposobni klesati u visokom reljefu, pa su izbjegavali plastične forme, a to je možda i razlog zbog kojeg se natpisno polje kod ove radionice ne nalazi u donjoj zoni arhitrava - što je uglavnom bilo uobičajeno za predromaničke reljefe - već ono popunjava središnje polje na kojem se kod drugih majstora ili radionica uglavnom nalazi plastično klesani kimation. Kod svih su arhitrava *Trogirske klesarske radionice*, kao posljedica *damnatio memoriae*, otučeni dijelovi natpisa koji su spominjali nekog velikodostojnika ili donatora, pa smo zbog te činjenice zasigurno ostali uskraćeni za neki podatak koji bi eventualno pomogao njezinom preciznijem datiranju. Ipak, nalazeći ikonografska izvorišta za ovu radionicu među spomenicima Rima i sjevernog Jadrana s kraja 8. i početka 9. stoljeća, ali i u liturgijskim instalacijama iz

1. *Trogirska klesarska radionica*, Zabat oltarne ograde iz crkve Sv. Marije u Trogiru (foto: Ž. Bačić, ljubaznošću Muzeja grada Trogira)
Trogir stonecarvers' workshop, *Chancel screen gable from the Trogir church of St. Mary, Trogir*

šesterolisne crkve Sv. Mihovila (Sv. Trojice) u Splitu, Jakšić je temeljem relativne kronologije *Trogirsku klesarsku radionicu* okvirno datirao u prvu četvrtinu 9. stoljeća.[5]

Kod liturgijskih instalacija nastalih u *Trogirskoj klesarskoj radionici* u gornjoj zoni arhitravâ u pravilu se opetuju masivne kuke na kratkim i širokim, a u nekim slučajevima i dugim i vitkim profiliranim nožicama, a one zajedno s gustom dvotračnom troprutom pletenicom na dnu omeđuju središnje natpisno polje (Brnaze, Pađene, Bijaći, Kljaci, Morinje). Nad prolazima oltarne ograde arhitravi se svijaju u luk na kojem se nalaze samo kuke i natpisno polje (Brnaze, trogirsko Malo polje, Trogir, Bijaći, Otres), s iznimkom Pađena gdje se trodijelna podjela s arhitrava nastavlja i na luku. U Bijaćima je osim sitnog ulomka ovakvog luka, pronađen i zabat (sl. 3) s karakterističnim kukama i pletenicom, ali i srednjom zonom u kojoj je kimation stiliziran nizom zakržljalih arkadica. Oni zajedno okružuju središnje polje u kojem dvije, ne baš spretno isklesane ptice antitetički obočuju središnje postavljeni vitki križ s neznatno proširenim krakovima, čiji se središnji žlijeb upravo u njima i račva, dok mu je poviše antene sa svake strane postavljena po jedna rozeta. Iz ovoga bi se dalo zaključiti da je oltarna ograda u Sv. Marti bila trodijelna, da je imala četiri

2. *Trogirska klesarska radionica*, Ulomci arhitrava oltarne ograde iz Krkovića i Ostrovice (ljubaznošću MHAS-a u Splitu)
Trogir stonecarvers' workshop, *Fragments of chancel screen architraves from Krković and Ostrovica*

3. *Trogirska klesarska radionica*, Središnji zabat oltarne ograde iz crkve Sv. Marte u Bijaćima (foto: Z. Alajbeg, ljubaznošću MHAS-a u Splitu)
Trogir stonecarvers' workshop, *Middle chancel screen gable from the curch of St. Marta at Bijaći*

arhitrava među kojima su se nalazila tri prolaza u svetište, od kojih je središnji prolaz bio nadvišen zabatom, a dva bočna polukružnim lukovima.[6]

Trabeaciju oltarne ograde podržavali su kapiteli jednostavne i nerazvijene forme malih dimenzija, na kojima je uočljiv nedostatak plastične modelacije u njihovoj obradi. Ugaone kuke i listovi na njima plitko su klesani, gotovo samo uparani, a dosada su pronađeni u Bijaćima, Brnazama, Trogiru i Morinju. U donjoj zoni oltarne ograde gdje su se izmjenjivali pluteji s pilastrima opet se zapažaju stanovita pravila. Pilastri [Bijaći, Brnaze, Kljaci, Otres, Morinje, Trogir (?)], ali u nekim slučajevima i vijenci pluteja (Trogir, Otres), uvijek su ukrašeni mrežom gustih prepleta troprute vrpce (ili više njih), a sami pluteji ponajprije motivom križeva pod arkadama (Trogir, Pađene, Kljaci, Brnaze, Otres) i, samo ponekad, složenijim *Korbboden-motivom* (Brnaze, Trogir). Budući da se od osam lokaliteta na kojima su pronađeni reljefi opisanih svojstava tri vezuju uz sam Trogir ili njegovu neposrednu okolicu (grad Trogir, trogirsko Malo polje, Bijaći - Stombrate), dok se Kljaci, Morinje i Brnaze ne nalaze odviše daleko od njega, Jakšić je ovu umjetničku produkciju uvjetno nazvao *Trogirskom klesarskom radionicom*. I zbilja, jedino su Pađene kod Knina, te u nedavnim istraživanjima prepoznati Otres kod Bribira,[7] dva lokaliteta koja su znatnije udaljena od Trogira. Isto

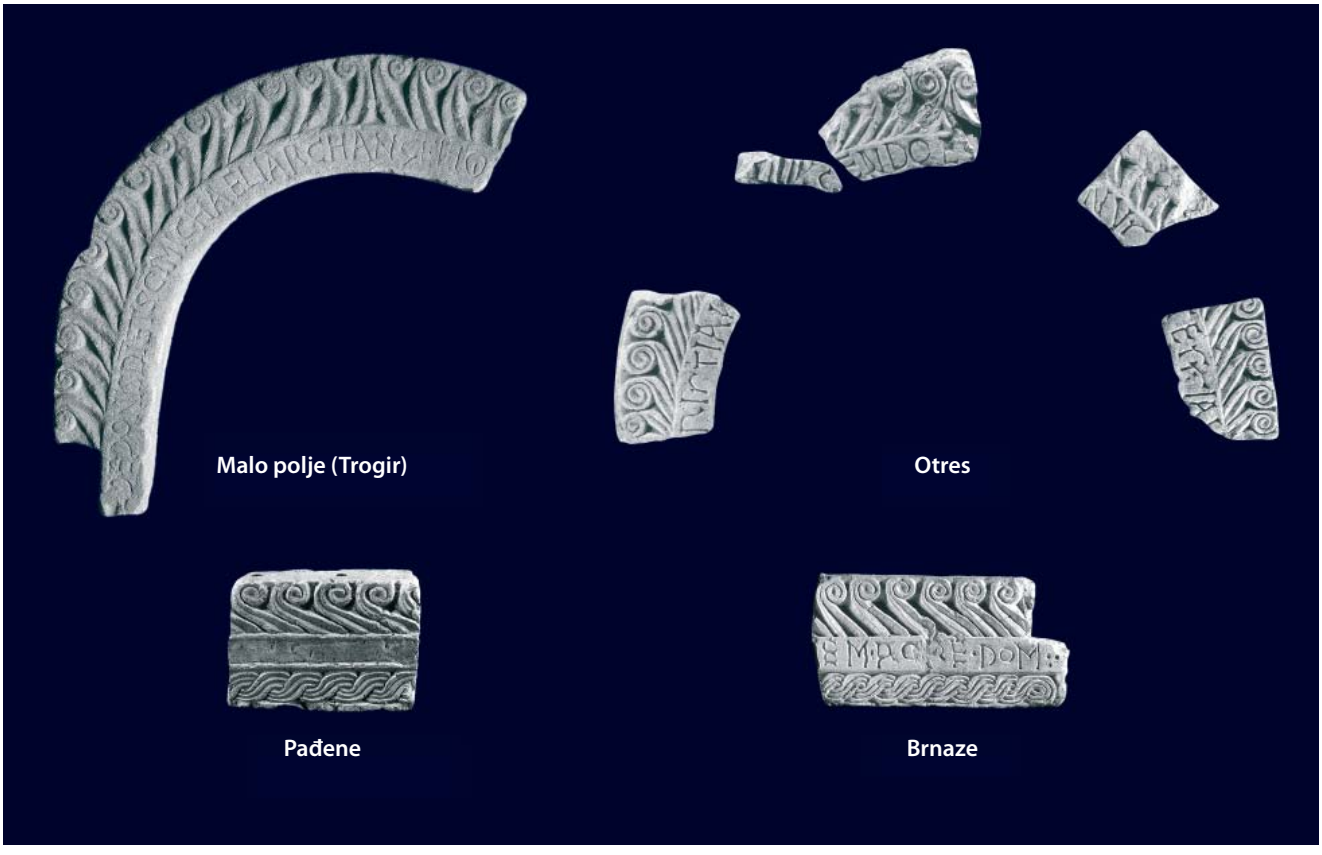

4. *Trogirska klesarska radionica*, Ulomci arhitrava i lukova oltarne ograde (ljubaznošću MHAS-a u Splitu i Muzeja grada Trogira)
Trogir stonecarvers' workshop, *Fragments of architrave and the chancel screen arches*

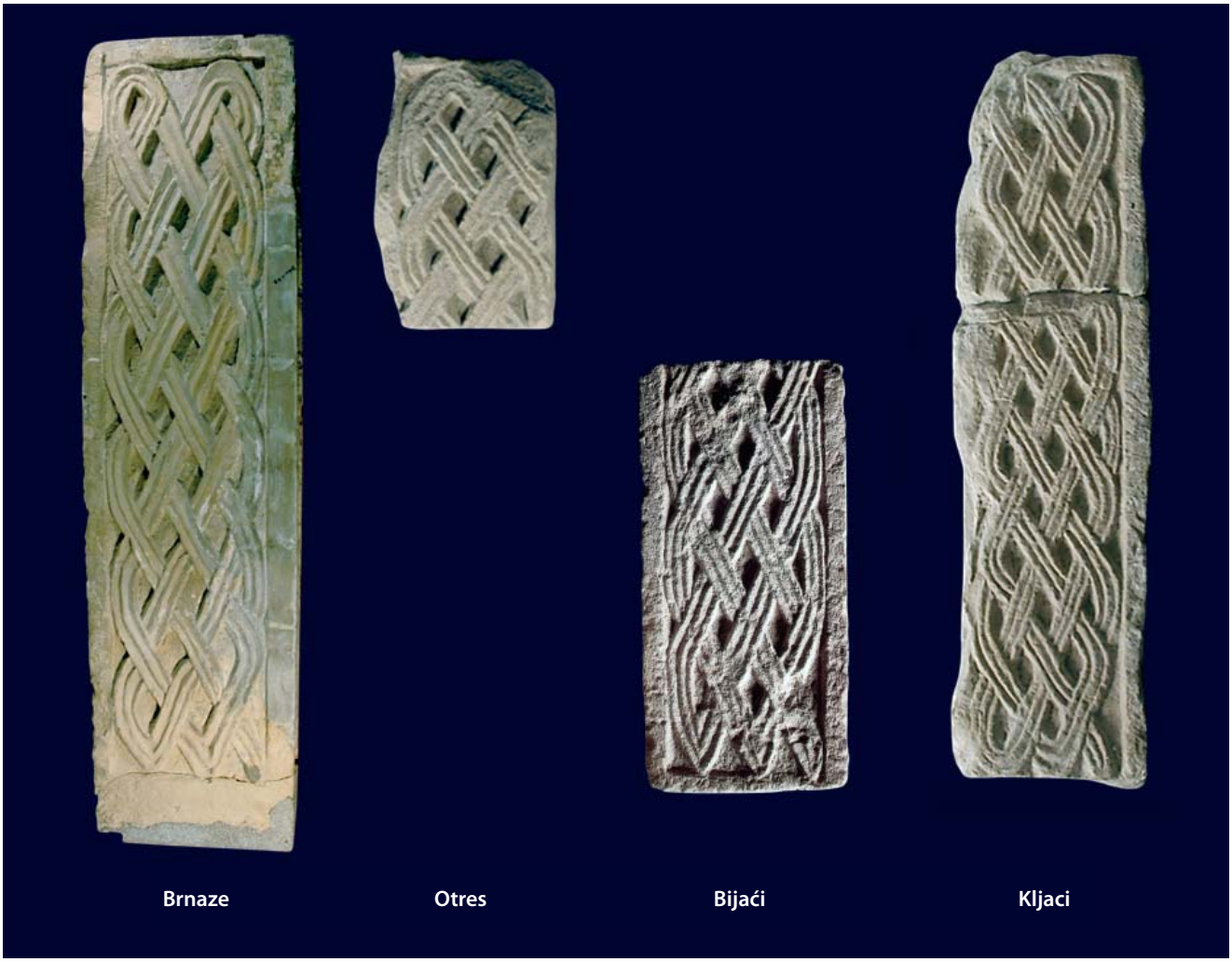

5. *Trogirska klesarska radionica*, Pilastri oltarnih ograda s četiriju lokaliteta (ljubaznošću MHAS-a u Splitu)
Trogir stonecarvers' workshop, *Chancel screen pilastres from four different locations*

tako, od svih navedenih lokaliteta većina se nalazi u srednjoj Dalmaciji, osim Pađena i Otresa. Oni su, naime, jedina dva lokaliteta na kojima je prepoznato djelovanje *Trogirske klesarske radionice* sjeverozapadno od rijeke Krke, dakle na području sjeverne Dalmacije.[8]

* * *

U gradu Trogiru i u Pađenima kod Knina postoje još neki ulomci predromaničkih reljefa koji dosada nisu bili konkretnije povezani s *Trogirskom klesarskom radionicom*, a što bi se, zbog stilskih i ikonografskih podudarnosti, zasigurno moglo uraditi. Tako, primjerice, zabat iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, iako predstavlja manje korišteni način premošćivanja prolaza oltarne ograde, nije i jedini takav reljef iz ove radionice koji se do danas sačuvao. Naime, među djela *Trogirske klesarske radionice* trebalo bi uvrstiti i zabat izrađen od segetskog vapnenca koji je danas izložen u Arheološkoj zbirci - lapidariju Muzeja grada Trogira (sl. 1).[9] On je pronađen u pločniku trogirske renesansne crkve Sv. Sebastijana, dakle na mjestu nekadašnjeg trijema ranosrednjovjekovne šesterolisne crkve Sv. Marije. Njega je 1995. godine uz detaljnu ikonografsku i epigrafičku analizu objavila Vanja Kovačić, te ga je, zbog zagovora Bogorodici koji se iščitava iz njegova natpisa, pripisala izvornoj fazi opremanja crkve Sv. Marije, zalažući se pritom za njegovu ranu dataciju (ne kasniju od 9. stoljeća).[10] Iako zabatu nedostaje desna stopa, ta činjenica ne ometa njegovu likovno-stilsku analizu, pa se može reći da i stilski i ikonografski umnogome nalikuje zabatu iz Bijaća, jer mu, osim standardne trodijelne podjele njegova rubnog dijela, središnje polje popunjava potpuno jednako izveden križ kojeg obočuju dvije nasuprotno postavljene ptice, dok mu se poviše antene nalaze tragovi dviju otučenih rozeta. Tu je činjenicu primijetila i Kovačić,

navodeći pritom kako se ovakav tip križa bez ukrasa "*više uklapa u ranokršćansku tradiciju nego u raznoliki repertoar predromaničkih križeva*",[11] ali u detaljnije uspostavljanje analogija između dvaju zabata nije ulazila.

Ipak, unatoč neospornoj sličnosti između ovih zabata postoje i stanovite razlike, pa tako trogirski zabat ima puno skladniji niz arkada stiliziranog kimationa u središnjem polju rubnog dijela, njegova donja zona koja se savija u luk nema preplet tročlane pletenice već natpisno polje, ptice u središnjem dijelu zabata dosta su skladnije oblikovane, a zbog širokog kuta kosih strana i većeg promjera lučnog otvora zabata, u lijevoj se sačuvanoj stopi stvorio prostor koji je popunjen isklesanim prikazom ribe i polipa, točnije hobotnice koja je u usitnjenom obliku sličnija sipi.[12] Međutim, navedene razlike mogu se smatrati posljedicom djelomičnog variranja likovnog repertoara ili pomnije obrade pojedinih dijelova (ptice). Svakako je međusobna sličnost - koja se ponajprije primjećuje na izvedbenoj razini - više nego uočljiva, te se manifestira u srodnoj koncepcijskoj podjeli zabatâ, kao i posve identičnom umjetničkom duktusu proizašlom iz iste klesarske radionice za koju je bio karakterističan plošno-linearan način obrade kamene površine, dok je s postizanjem voluminoznih, plastičnih formi očito imala stanovitih problema.

Osim toga, atribuciju zabata iz Sv. Sebastijana *Trogirskoj klesarskoj radionici* moguće je dodatno osnažiti ako mu se pojedini ukrasni elementi usporede s izvedbom dekoracije na skulpturi s drugih lokaliteta na kojima je utvrđeno djelovanje ove radionice. Tako su duge i vitke obodne kuke trogirskog zabata puno sličnije arhitravnim i lučnim kukama s reljefa iz Pađena, Brnaza, trogirskog Malog polja i Otresa (sl. 4), ali i onima iz Krkovića i Ostrovice (sl. 2),[13] nego kukama s arhitravâ i zabata iz Bijaća, jer su ove potonje po svom obliku dosta kraće i šire. Naime, iako im je način klesanja identičan, kuke u ovoj klesarskoj radionici variraju dužinom, od kratkih i širokih do izduženih i vitkih. Međutim, međusobno ih povezuje jednak način oblikovanja zavojnica, te identična profilacija nožica s laganim zadebljanjem pri dnu. Zbog svega iznesenog, zabat iz Sv. Sebastijana, tj. iz nekadašnje šesterolisne crkve Sv. Marije, može se držati produktom *Trogirske klesarske radionice*, čime je broj njoj atribuiranih oltarnih zabata povećan na dva primjerka.

* * *

Drugi fragmenti predromaničkih reljefa koje bi trebalo pripisati produkciji *Trogirske klesarske radionice* jesu dva ulomka koja su kao spolije uzidani u današnju parohijsku crkvu Sv. Georgija (Đurđa) u Pađenima kod Knina. Ugrađeni su u začelni zid crkve, neposredno poviše njezine apside. Do sada nije točno interpretiran

6. Detalji ornamenata s pilastara pripisanih *Trogirskoj klesarskoj radionici*
Details of the ornaments from the pilastres attributed to the Trogir stonecarvers' workshop

njihov likovni ukras, niti im je prepoznata radionička pripadnost, a o njihovoj izvornoj funkciji tek je iznesena pretpostavka da su pripadali donjem dijelu oltarne ograde. Tu je hipotezu iznio Stjepan Gunjača, koji je o njima dosada jedini pisao, i to u svom članku iz 1958. godine.[14] Tom je prilikom objavio crteže tih ulomaka i jednu vrlo lošu fotografiju, iz koje se tek mogla dobiti predodžba o njihovom sekundarnom smještaju. Međutim, crtež jednog on njih zamijenio je s crtežom drugog ulomka koji je bio uzidan u sjeverni zid bratske kuće nedaleko od same crkve.[15] Ta Gunjačina pogreška nedavno je ispravljena kada su njegova dva članka o kninskim spomenicima (među kojima i gore navedeni) 2009. godine objavljena u zasebnoj knjizi, izdanoj povodom stote godišnjice autorova rođenja, a koja je za tu prigodu opremljena i nadopunjena novim i kvalitetnijim fotografijama.[16] Tako je, što se tih dvaju fragmenata tiče, osim ispravljenog pogrešnog redoslijeda crteža koji u izvornoj varijanti nije bio sukladan glavnom tekstu, uz njih donesena i mnogo bolja fotografija koja otkiva da Gunjačin crtež jednog ulomka uopće ne odgovara stvarnom stanju stvari, što je očito promaklo i urednicima ove knjige. Naime, motiv na tom ulomku prepoznat je kao cik-cak isprepletena dvotračna tropruta pletenica koja se lomi pod pravim kutom, što nije točna interpretacija. Prema tom bi se crtežu još moglo zaključiti kako se navedenom fragmentu sačuvao izvorno definirani rub, dok se u stvarnosti radi o frakturi, što

7. Obojena mrežišta od gustog prepleta troprute vrpce (ili vrpci) s pilastara i plutejâ *Trogirske klesarske radionice*
Coloured grid made of the thick three-birched ribbon (or ribbons) froim the pilastres and the plutei made by the Trogir stonecarvers' workshop

znači da se i njegov dekorativni motiv nastavljao na dijelu reljefa koji se nije sačuvao. Što se pak tiče crteža drugog ulomka, njegov je ornament prenesen znatno vjernije, ali ni on u potpunosti ne odgovara originalu.

Navedeni ulomci su za potrebe ovoga rada prvi put izmjereni, ali i fotografirani iz neposredne blizine.[17] Tako veći, lijevo uzidani ulomak ima dimenzije 30 x 17 (sl. 8, desno gore), a manji, desno ugrađeni 22 x 17 centimetra (sl. 8, desno dolje). Njihova dekoracija sastoji se od guste mreže prepleta troprutih vrpci koja je tipična za ovu klesarsku radionicu, jer su tako uglavnom ukrašeni njezini pilastri (sl. 5)[18] i vijenci pluteja (Trogir, Otres) (sl. 7, sredina). Osim toga, način oblikovanja troprutih traka i njihova međusobnog preplitanja, te karakteristično oblikovanje suženog početka troprute vrpce, neosporno ukazuje na izvedbena svojstva *Trogirske klesarske radionice* (sl. 6). Njezini su prepleti prilično karakteristični jer ne pokazuju neki sustavan plan u izvedbi, tj. u dosljednom preplitanju troprutih vrpci, već se prije može reći da se radi o potpunoj improvizaciji i gotovo inercijskom načinu komponiranja i klesanja dekoracije, što potvrđuju i nelogični završeci pojedinih traka. Tvrdnju najbolje potvrđuje detaljna analiza takvih prepleta s više pilastara i vijenaca pluteja iz ove radionice, gdje se po idejnoj zamisli identičan ili srodan likovni motiv u jednom slučaju izvodi od jedne, u drugom od dvije trake, a postoje primjerci koji se sastoje od tri, pa čak i od četiri isprepletene troprute vrpce (sl. 7).[19]

Međutim, pađenski ulomci sa svojim ornamentima (koji se dijelom i nisu sačuvali, ali se jasno mogu naslutiti) po mjerama ipak prelaze uobičajenu veličinu pilastara i vijenaca pluteja karakterističnih za ovu klesarsku radionicu. Zbog toga je u ovom slučaju najvjerojatnije riječ o nešto široj varijanti pilastra oltarne ograde, s malo kompliciranijim prepletom troprutih vrpci od uobičajenog. Takvu tvrdnju dodatno potvrđuje jedan primjerak predromaničkog reljefa iz Morinja (sl. 8, lijevo) koji je opravdano prepoznat kao pilastar oltarne ograde *Trogirske klesarske radionice*, iako su njegove nešto šire dimenzije i složenija dekoracija izazvali stanovit oprez

prilikom utvrđivanja njegove izvorne funkcije.[20] Ipak, ispravnost navedenog zaključka potvrdio je detaljan pregled izvršen u depou Muzeja grada Šibenika, čime su otklonjene sve sumnje vezane za njegovu izvornu funkciju kao i za radioničku pripadnost. Naime, radi se o ulomku pilastra kojem je izvorno sačuvana gornja, zatim desna bočna i stražnja strana, dok mu je na lijevom boku i na dnu vidljiva fraktura. Visina ulomka iznosi 52, širina 32, a debljina 14,5 centimetra. Sačuvana širina tek mu je neznatno uža od izvorne, što se da zaključiti po sačuvanom dijelu širokog utora na lijevoj, djelomično otučenoj bočnoj strani. Širina utora iznosi 5, a ostatak njegove dubine 2 centimetra. Budući da mu je izvorno sačuvani desni bok oblikovan ravno i bez utora, jasno je da se radi o pilastru koji je stajao lijevo od prolaza oltarne ograde. To potvrđuje i njegova gornja ploha na čijoj je desnoj strani vidljiv ostatak kružne baze, tj. početak kolone koja je nosila gornji dio trabeacije oltarne ograde.[21] Navedenom se ulomku mogu pridružiti i još dva manja, na isti način klesana fragmenta s identičnom dekoracijom, pa je logično zaključiti da su pripadali ili ovom pilastru, ili pak onima koji su s njim činili istu cjelinu.[22]

Dakle, atribucijom dvaju ulomaka predromaničkih reljefa iz Pađena kod Knina *Trogirskoj klesarskoj radionici*, korpus njoj pripisanih ulomaka povećan je za još dva primjerka. Oni su prepoznati kao ulomci pilastra (ili pilastara) oltarne ograde, te su uspoređeni sa srodnim fragmentom iz Morinja kod Šibenika, čije je prepoznavanje izvorne funkcije dodatno osnaženo tehničkim detaljima koji su promakli dosadašnjim istraživačima, iako su je, tome unatoč, ispravno definirali. Međutim, važno je reći da ti ulomci potječu s lokalitetâ na kojima je djelovanje *Trogirske klesarske radionice* već od ranije utvrđeno, jer je njezino autorstvo prepoznato ne samo na plutejima i pilastrima, već i na svim ostalim dijelovima liturgijskih instalacija. Stoga se može reći da tri morinjska i dva pađenska ulomka svjedoče o postojanju još jednog, nešto šireg tipa pilastra oltarne ograde sa složenijim prepletom troprutih vrpci koji u ovoj klesarskoj radionici do sada nije bio pouzdano utvrđen.

* * *

Na kraju, potrebno se još jednom vratiti na zabat iz Muzeja grada Trogira jer njegovo pripisivanje *Trogirskoj klesarskoj radionici*, ako se prihvati, može imati značajnu ulogu u rješavanju nekih dosad neodgovorenih pitanja u našoj struci. Naime, pronalazak ovoga zabata u pločniku nekadašnjeg atrija šesterolisne predromaničke crkve Sv. Marije možda je i ključan dokaz da on izvorno potječe baš iz tog heksakonhosa.[23] Slijedom toga, atribucija tog zabata *Trogirskoj klesarskoj radionici* dovodi u čvršću vezu s navedenom crkvom i one ulomke predromaničkih reljefa iz Trogira kojima točno mjesto nalaza nije poznato, a koji su pripisani ovoj klesarskoj produkciji (sl. 9).[24] Do istog je zaključka i to bez atribucije trogirskog zabata ovoj radionici, već ranije došao Nikola Jakšić, a takvo mišljenje temeljio je na činjenici da je *Trogirska klesarska radionica* izradila i liturgijske instalacije u crkvi Sv. Mihovila u Brnazama, dakle opet u građevini heksakonhalnog oblika.[25] Tom promišljanju Jakšić je pridodao i hipotezu da je splitska šesterolisna crkva Sv. Mihovila (Sv. Trojice) u koncepcijskom smislu bila uzor pri gradnji i opremanju svih ostalih dalmatinskih heksakonhosa. To se ponajprije odnosi na šesteroliste u Trogiru i Brnazama čije je liturgijske instalacije izradila *Trogirska klesarska radionica*, jer je ona pri odabiru likovnih motiva inspiraciju očito crpila s reljefa iz unutrašnjosti splitskog heksakonhosa.[26]

Nadalje, pripisivanjem trogirskog zabata izvornim liturgijskim instalacijama crkve Sv. Marije osporena je teorija koja se dosada provlačila u literaturi, a koja kaže da su u dalmatinskim šesterolistima nad prolazima oltarnih ograda stajali isključivo lukovi, a nipošto zabati, jer takve oblike "*nije trpio oblik same građevine, kod koje su prevladavale oble forme*".[27] Bit će, međutim, vjerojatnije da prisutnost obaju načina premošćivanja prolaza oltarne ograde u *Trogirskoj klesarskoj radionici* ide u prilog mišljenju da nju treba datirati u rano 9. stoljeće, jer postoje naznake da se tijekom tog stoljeća luk oltarne ograde postupno prestao upotrebljavati. Tako ga ne nalazimo u crkvama istoga tlocrtnog rješenja u Pridragi i Kašiću kod Zadra, a u potonjem je selu, štoviše, osvjedočeno

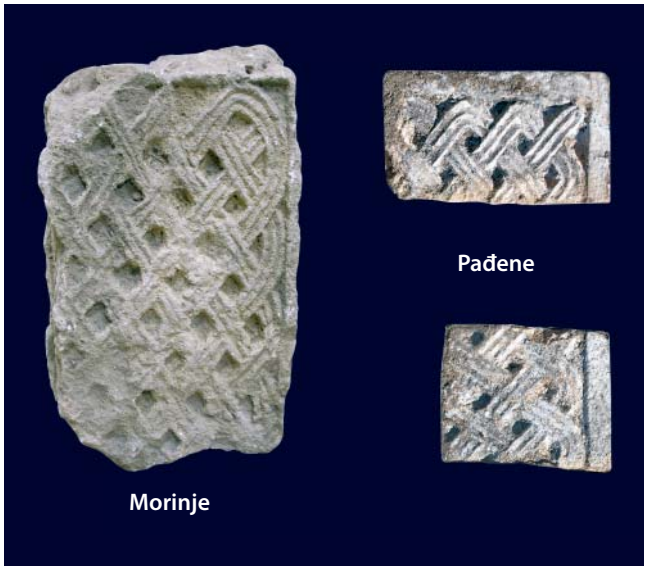

8. *Trogirska klesarska radionica*, Ulomci pilastara iz Morinja kod Šibenika i Pađena kod Knina (foto: I. Josipović, ljubaznošću Muzeja grada Šibenika)

Trogir stonecarvers' workshop, *Framgents of pilastres from Morinj near Šibenik and from Pađene near Knin*

9. Tlocrt crkve Sv. Marije i ulomci liturgijskih instalacija *Trogirske klesarske radionice* iz Trogira
Ground-plan of Trogir St. Mary's church and the fragments of its litturgical installations by the Trogir stonecarvers' workshop

korištenje zabata, jer su nam se od njega sačuvala tri manja fragmenta.[28] Budući da je šesteroliste u Pridragi i Kašiću opremila ista klesarska radionica koja se u literaturi naziva *Klesarskom radionicom iz doba kneza Trpimira*,[29] može se zaključiti da je najkasnije u vrijeme vladavine toga hrvatskog vojvode, dakle sredinom 9. stoljeća, u pravilu prestalo korištenje lukova nad prolazima oltarnih ograda.[30] Dakle, sve upućuje na zaključak da gotovo sve dalmatinske šesteroliste (osim crkve Sv. Jurja u Škabrnji) treba datirati u relativno kratak vremenski period od kraja 8. do sredine 9. stoljeća,[31] pa je u tom kontekstu datiranje heksakonhosa u Trogiru i Brnazama u vrijeme djelovanja *Trogirske klesarske radionice* potpuno u skladu s prethodno navedenom tvrdnjom.

Bilješke

[1] Zbog susretljivosti i pomoći koju su mi pružili prilikom pristupa materijalu koji se ovdje obrađuje iskreno se zahvaljujem sljedećim osobama: dr. sc. Fani Celio Cega, ravnateljici Muzeja grada Trogira, Jošku Ćuzeli, djelatniku Konzervatorskog odjela u Šibeniku, mr. sc. Željku Krnčeviću, kustosu srednjovjekovne zbirke Arheološkog odjela Muzeja grada Šibenika, Jeleni Jović, kustosici-pripravnici u istom muzeju, te gospodinu protonamjesniku Davoru Stojanoviću, parohu pađenskome. Zahvalnost dugujem i svom mentoru, prof. dr. sc. Nikoli Jakšiću, s kojim sam obilazio važne predromaničke lokalitete sjeverne i srednje Dalmacije, a njegovi su savjeti i naše međusobne diskusije uvelike pridonijele poboljšanju ovoga rada.

[2] Možda bi u ove lokalitete trebalo ubrojiti i Golubić kod Knina gdje je pronađen jedan ulomak arhitrava oltarne ograde, ali zbog velike oštećenosti tog reljefa nije moguće decidirano tvrditi da pripada djelima *Trogirske klesarske radionice*. Usporedi: JAKŠIĆ, N., 2000., 206; DELONGA, V. - JAKŠIĆ, N. - JURKOVIĆ, M., 2001., 46; JAKŠIĆ, N., 2004., 271. Jedinu solidnu fotografiju tog ulomka objavila je Vedrana Delonga (DELONGA, V., 1996., 187, T. LXI., br. 155).

[3] JAKŠIĆ, N., 1986., 60-76.

[4] JAKŠIĆ, N., 1996, 95; JAKŠIĆ, N., 1997., 24-25; JAKŠIĆ, N. - KRNČEVIĆ, Ž., 1997., passim; JAKŠIĆ, N., 2000., 206-207; DELONGA, V. - JAKŠIĆ, N. - JURKOVIĆ, M., 2001., 46-47; JAKŠIĆ, N., 2004., 265-286; JAKŠIĆ, N., 2009., 20-28. U većini navedenih radova Jakšić se detaljno osvrnuo i na dotadašnju relevantnu literaturu u kojoj su bili obrađeni pojedini ulomci reljefa koje je pripisao *Trogirskoj klesarskoj radionici*.

[5] Usporedi: JAKŠIĆ, N., 2000., 207; DELONGA, V. - JAKŠIĆ, N. - JURKOVIĆ, M., 2001., 47; JAKŠIĆ, N., 2004., 276-285.

[6] Usporedi: JAKŠIĆ, N., 2004., 266-268, 275.

[7] Usporedi: JAKŠIĆ, N., 2009., 24-27.

[8] Pripisujući u svom nedavnom članku veliki dio otreške predromaničke skulpture *Trogirskoj klesarskoj radionici*, a navodeći pritom i lokalitete na kojima je do tada već utvrđeno njezino djelovanje, Nikola Jakšić između ostaloga kaže i sljedeće: *"Svi su nabrojeni lokaliteti u srednjoj Dalmaciji, a tek ovi* (reljefi, op. a.) *iz Otresa po prvi put otkrivaju djelovanje* Trogirske klesarske radionice *i sjevernije od rijeke Krke, dakle u sjevernoj Dalmaciji"* (JAKŠIĆ, N., 2009., 27). Navedena tvrdnja ipak nije u potpunosti točna, jer se i selo Pađene, u kojem je već odavno utvrđeno djelovanje ove radionice, nalazi dvanaest kilometara sjeverozapadno od Knina, na cesti i željezničkoj pruzi koje iz toga grada vode u Zagreb. Samim time Pađene se nalaze i sjevernije od rijeke Krke, što znači da geografski pripadaju području sjeverne Dalmacije.

[9] Zabat nosi inventarski broj 793. Desna stopa koja mu nedostaje nespretno je izlivena od gipsa, tako da su njegove mjere s rekonstruiranim dijelom sljedeće: visina 52, širina 110, te debljina 13 centimetara.

[10] KOVAČIĆ, V., 1995., 293-302. Također u: KATALOG, 2000., 145-146 (Vedrana Delonga, kat. br. III. 34).

[11] KOVAČIĆ, V., 1995., 296.

[12] Usporedi: KOVAČIĆ, V., 1995., 298.

[13] U selu Krkoviću, kod crkve Svih Svetih, pronađen je ulomak predromaničkog arhitrava, a više takvih fragmenata nađeno je i prilikom popravka crkve Sv. Ante u Ostrovici. Istovrsnost izvedbe krkovićkog ulomka i onih iz Ostrovice već je primijetio Mate Zekan (ZEKAN, M., 1995. (1996.), 334), a stilsku srodnost ostrovičkih fragmenata s reljefima iz Otresa Vedrana Delonga (DELONGA, V., 1982., 78-79). Jakšić je, na Delonginu tragu, prihvatio mogućnost da bi ostrovički reljefi, budući da su srodni ulomcima iz Otresa, mogli biti radovi *Trogirske klesarske radionice*, ali je odmah potom nadodao da se "*takvom zaključku donekle protivi činjenica da arhitrav nema tri pojasa, što je redovita pojava na ostalim lokalitetima gdje su ovi klesari djelovali*" (JAKŠIĆ, N., 2009., 33). Međutim, kada se uzme u obzir činjenica da u Otresu nije pronađen arhitrav oltarne ograde (JAKŠIĆ, N., 2009., 27), kao i poznati podatak da su se ulomci predromaničkih reljefa iz tog mjesta koristili pri gradnji ostroviče crkve Sv. Ante (DELONGA, V., 1982., 79), doista se može zaključiti da su fragmenti iz Krkovića i Ostrovice najvjerojatnije dijelovi istog arhitrava oltarne ograde iz Otresa, što bi bila potvrda da se zaista radi o produktima *Trogirske klesarske radionice*. Nedostatak trodijelne podijele na tom arhitravu može se smatrati tek iznimkom, kao što se to isto može ustvrditi i za luk iz Pađena koji se, unatoč standardnoj dvodijelnoj podjeli lukova u ovoj klesarskoj radionici (kuke, natpis), iznimno sastoji od tri pojasa (kuke, natpis, pletenica).

[14] GUNJAČA, S., 1958., 112-113.

[15] GUNJAČA, S., 1958., 113, sl. 3 (br. 4-6), sl. 4.

[16] GUNJAČA, S., 2009., 17.

[17] Stjepan Gunjača u svom članku kaže da ti ulomci nisu mjereni zbog nedostatka ljestava, ali je ipak donio njihove približne mjere. Tako je za lijevo uzidani ulomak ustvrdio da je dug otprilike 28, a širok oko 17 centimetara. Njemu susjedni, desno ugrađeni fragment prema Gunjačinoj je procjeni bio dug otprilike 18, a širok oko 16 centimetara (GUNJAČA, S., 1958., 113).

[18] Na priloženoj fotografiji doneseni su svi primjerci koji su dosada pripisani *Trogirskoj klesarskoj radionici*, osim ulomaka iz Morinja i Trogira. Što se tiče potonjeg fragmenta, njegova dekoracija ukazuje na duktus uvelike različit od onoga koji je karakterističan za ovu klesarsku produkciju, a i on sam je isklesan u mramoru (BURIĆ, T., 1982., 135, kat. br. 41) - materijalu koji ova radionica prema dosadašnjim spoznajama nikad nije koristila. Štoviše, svi poznati trogirski, ali i ostali radionici pripisani ulomci, izrađeni su od vapnenca, pa se ne čini vjerojatnim da bi jedan fragment pilastra, koji bi s trogirskim ulomcima trebao činiti smislenu cjelinu, bio izrađen od druge, kvalitetnije i skuplje vrste kamena.

[19] U svrhu što jasnijeg isticanja načina ispreplitanja troprutih traka odlučio sam ih obojiti, koristeći pritom četiri boje: crvenu, zelenu, žutu i plavu. Inspiraciju za realizaciju ove ideje pronašao sam u čuvenom irskom ranosrednjovjekovnom kodeksu *Book of Durrow*, jer su njegovi prekrasni maštoviti prepleti obojani upravo tim bojama. Svakako nije naodmet napomenuti da su i naši predromanički reljefi, a time i pilastri i pluteji *Trogirske klesarske radionice*, također izvorno bili obojani (doduše vjerojatno nešto tamnijim tonovima), pa ova reprodukcija svakako može pridonijeti boljoj predodžbi i te činjenice.

[20] *Trogirskoj klesarskoj radionici* pripisali su ga Nikola Jakšić i Željko Krnčević, no, s određenom dvojbom prilikom utvrđivanja njegove izvorne funkcije, što je vidljivo po znaku upita koji su, unatoč mišljenju da se radi o pilastru oltarne ograde, stavili iza takve definicije. (JAKŠIĆ, N. - KRNČEVIĆ, Ž., 1997., 103, kat. br. 26, 106).

[21] Ove su činjenice promakle istraživačima koji su ovaj pilastar objavili i kataloški obradili, pa to objašnjava i njegovo naopako postavljanje na priloženoj fotografiji, kao i oprez autora prilikom utvrđivanja njegove izvorne funkcije (JAKŠIĆ, N. - KRNČEVIĆ, Ž., 1997., 103, kat. br. 26, sl. 26).

[22] Radi se o ulomcima koji su u sekundarnoj upotrebi pretvoreni u arhitrave, što znači da imaju dekoraciju s obiju strana, pa je ova činjenica vrlo važna za uspostavljanje relativne kronologije između pojedinih faza opremanja ovoga lokaliteta liturgijskim instalacijama (JAKŠIĆ, N. - KRNČEVIĆ, Ž., 1997., 97, kat. br. 16c i 16d, sl. 16c i 16d, 106).

[23] KOVAČIĆ, V., 1995., 301.

[24] Kataloško obradu tih reljefa objavio je u svom članku iz 1982. godine Tonči Burić (BURIĆ, T., 1982., 131-137, kat. br. 10, 11, 45 i 53), a *Trogirskoj klesarskoj radionici* pripisao ih je Nikola Jakšić (JAKŠIĆ, N., 1986., 60-76 (passim); JAKŠIĆ, N., 2004., passim).

[25] JAKŠIĆ, N., 2004., 276.

[26] Usporedi: JAKŠIĆ, N., 2004., 276-285.

[27] Takvu je teoriju prvi iznio Stjepan Gunjača (GUNJAČA, S., 1955., 132; GUNJAČA, S., 1963., 40), a prihvatili su je primjerice Tonči Burić i Željko Rapanić (BURIĆ, T., 1982., 157; RAPANIĆ, Ž., 1987., 184; BURIĆ, T., 1992., 245; RAPANIĆ, Ž., 1998., 57). Gunjača je pritom napisao da će njegova pretpostavka vrijediti sve dok se ne iznese protudokaz, a mišljenja sam da pronalazak zabata na mjestu nekadašnjeg atrija crkve Sv. Marije to zasigurno jest. Štoviše, već se mnogo ranije i sam Gunjača mogao uvjeriti da njegova tvrdnja ne stoji. Naime, u arheološkim istraživanjima u Kašiću kod Zadra, koja je upravo on vodio od 1955. do 1957. godine (GUNJAČA, S., 1960., 270-271, sl. 5-7; DELONGA, V., 1990., 39, 44-49), uz ostatke šesterolisne predromaničke crkve, pored ostalih ulomaka predromaničkih reljefa i arhitektonske plastike, iskopana su i tri fragmenta zabata oltarne ograde (DELONGA, V., 1990., 55, 75-76, 81, T. XV). Kako pronađene ostatke arhitekture, kao i skulpturu s tog lokaliteta, Gunjača nije sustavno obradio i publicirao, ovaj mu je "protudokaz" očito promakao, pa svoju tvrdnju nikada nije korigirao. Navedenu je građu tek 1990. godine objavila Vedrana Delonga koja je postojanje zabata oltarne ograde u kašićkom šesterolistu okarakterizirala samo kao "*specifičnost u odnosu na ostale građevine istog arhitektonskog tipa*" (DELONGA, V., 1990., 81).

[28] DELONGA, V., 1990., 55, T. XV.

[29] Tim ju je nazivom imenovao Nikola Jakšić u svojoj doktorskoj disertaciji, a takav njezin naziv nastavio se upotrebljavati u stručnoj literaturi (JAKŠIĆ, N., 1986., 48-59).

[30] Kao iznimku koja odstupa od ovakvog zaključka navodim luk oltarne ograde iz Trogira koji se datira u kraj 10. stoljeća (BURIĆ, T., 1982., 137, kat. br. 54, 152, T. XI, sl. 54a-b; BURIĆ, T., 1992., 239-249; RAPANIĆ, Ž., 1998., 57). On najvjerojatnije potječe iz crkve Sv. Marije, pa bi to značilo da je nastao u drugoj fazi opremanja njezina interijera liturgijskim instalacijama (BURIĆ, T., 1992., 245-246). U njegovu se natpisu spominje prokonzul čije nam se ime nije sačuvalo, pa ga se u našoj znanosti identificiralo sa zadarskim priorom i dalmatinskim prokonzulom Grgurom-Dobronjom iz tridesetih godina 11. stoljeća, a Tonči Burić ga je prepoznao kao Grgurova oca ili pak djeda Maja (*Maius*), koji je istu političku funkciju obnašao krajem 10. stoljeća (BURIĆ, T., 1992., 239-249; RAPANIĆ, Ž., 1998., 56-58).

[31] Ovakav se zaključak protivi mišljenju većine stručnjaka koji su se bavili problematikom pojedinačne ili grupne datacije crkava ovoga specifičnog tlocrtnog rješenja. Naime, u našoj su se znanosti dalmatinski šesterolisti datirali od 2. desetljeća 8. do početka 11. stoljeća, te je sukladno tome uglavnom smatrano da su nastajali u dugom vremenskom periodu od čak tri stoljeća. Za dobivanje detaljnijih informacija o ovom problemu upućujem čitatelja na dva relativno novija znanstvena rada: prvi je članak Miljenka Jurkovića u kojem je autor, između ostaloga, donio i kratak pregled dotadašnjeg datiranja dalmatinskih šesterolista u znanstvenoj literaturi (JURKOVIĆ, M., 1995., 225-240), a drugi je rad Željka Rapanića u kojem se crkva Sv. Marije u Trogiru datira u kraj 10. ili u sam početak 11. stoljeća (RAPANIĆ, Ž., 1998., 43-62). Nadalje, u okviru potpoglavlja o polikonhalnim građevinama, o dalmatinskim šesterolistima i problemu njihove datacije u svojoj nedavno objavljenoj knjizi opet je sintezno pisao Tomislav Marasović, te je njihovu gradnju smjestio u raniju fazu predromanike (8.-9. st.), ponovno zastupajući stav da trogirsku Sv. Mariju treba datirati u doba bizantskog cara Teodozija III. (715.-717.) (MARASOVIĆ, T., 2008., 228-236). Iz navedenog vremenskog okvira unutar kojeg je smjestio nastanak dalmatinskih heksakonhosa Marasović je opravdano izdvojio tek crkvu Sv. Jurja u Škabrnji, upozorivši da *"pomanjkanje nalaza skulpture otežava datiranje crkve*", pa je njezinu gradnju datirao u širi vremenski period od 9. do 11. stoljeća, ističući ipak Jakšićevu dataciju crkve u 11. stoljeće (MARASOVIĆ, T., 2008., 232; MARASOVIĆ, T., 2009., 248-249, bilj. 238).

Literatura

BURIĆ, T., 1982. - Tonči Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12/1982., Split, 127-160.

BURIĆ, T., 1992. - Tonči Burić, Tko je bio prokonzul trogirskog natpisa, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 20/1990., Split, 239-249.

DELONGA, V., 1982. - Vedrana Delonga, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12/1982., Split, 67-81.

DELONGA, V., 1990. - Vedrana Delonga, Starohrvatska crkva na "Mastirinama" u Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 18/1988., Split, 39-89.

DELONGA, V., 1996. - Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

DELONGA, V. - JAKŠIĆ, N. - JURKOVIĆ, M., 2001. - Vedrana Delonga - Nikola Jakšić - Miljenko Jurković, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog razdoblja u Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

GUNJAČA, S., 1955. - Stjepan (Stipe) Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 4/1955., Zagreb, 85-134.

GUNJAČA, S., 1958. - Stjepan (Stipe) Gunjača, *Tiniensia archaeologica - historica - topographica* I., *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 6/1958., Zagreb, 105-164.

GUNJAČA, S., 1960. - Stjepan (Stipe) Gunjača, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955., 1956. i 1957. godine), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 7/1960., Zagreb, 267-281.

GUNJAČA, S., 1963. - Stjepan (Stipe) Gunjača, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 8-9/1963., Zagreb, 7-66.

GUNJAČA, S., 2009. - Stjepan Gunjača, *Tiniensia archaeologica - historica - topographica*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

JAKŠIĆ, N., 1986. - Nikola Jakšić, *Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća* (doktorska disertacija), Zadar.

JAKŠIĆ, N., 1996. - Nikola Jakšić, Predromanika, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2 (Novi-Ž)*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb, 90-96.

JAKŠIĆ, N., 1997. - Nikola Jakšić, Predromaničko kiparstvo, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 13-39.

JAKŠIĆ, N., 2000. - Nikola Jakšić, Klesarstvo u službi evangelizacije, u: *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*, (ur.) Ante Milošević, Split, 192-213.

JAKŠIĆ, N., 2004. - Nikola Jakšić, Reljefi *Trogirske klesarske radionice* iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26/1999., Split, 265-286.

JAKŠIĆ, N., 2009. - Nikola Jakšić, Varvaria praeromanica, u: *Studia Varvarina*, 1, (ur.) Bruna Kuntić Makvić, Zagreb - Motovun, 11-41.

JAKŠIĆ, N. - KRNČEVIĆ, Ž., 1997. - Nikola Jakšić - Željko Krnčević, Predromanički reljefi iz crkvice Sv. Lovre u Morinju kod Šibenika, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 24/1997., Split, 91-110.

JURKOVIĆ, M., 1995. - Miljenko Jurković, Predromanički šesterolisti Dalmacije. Problemi funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 225-240.

KATALOG, 2000. - *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (ur.) Ante Milošević, Split.

KOVAČIĆ, V., 1995. - Vanja Kovačić, Zabat s formulom zagovora iz Trogira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 293-302.

MARASOVIĆ, T., 2008. - Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica 1: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji - Rasprava*, Književni krug Split / Muzej hrvatskih arheoloških spomenika / Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split - Zagreb.

MARASOVIĆ, T., 2009. - Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica 2: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji - Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Književni krug Split / Muzej hrvatskih arheoloških spomenika / Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split - Zagreb.

RAPANIĆ, Ž., 1987. - Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split.

RAPANIĆ, Ž., 1998. - Željko Rapanić, *Sancta Maria de Platea* u Trogiru. *De ecclesiis datandis - dissertatio (1)*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 25/1998., Split, 43-62.

ZEKAN, M., 1995. (1996.) - Mate Zekan, Četverogodišnja djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1988, 1989, 1990. i 1991. godine), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 21/1991., Split, 305-343.

Summary

Contribution to the *Trogir Stonecarvers' Workshop*

The author attributes the chancel screen gable from the Trogir Town Museum, discovered in the pavement of the vestibule of the destroyed pre-Romanesque hexaconchal church of St Mary at Trogir to the *Trogir stonecarvers' workshop*. The arguments for such an attribution are found in the visual and stylistic analysis of the gable and in the analogies with other similar fragments of pre-Romanesque reliefs which have already been attributed to the same workshop. This demonstrates a similar concept in the layout on the gables from Trogir and Bijaći, while more obvious stylistic parallels for the Trogir gable are found on the chancel screen arches and architraves from Pađene, Brnaze, Malo polje of Trogir and Otres, but also those from Krković and Ostrovica. In addition, two fragmented reliefs which have been inserted as spolia in east wall of the parish church of St George at Pađene near Knin are also attributed to the same workshop. These fragments have been measured and photographed in more detail for the first time for this paper. The analysis of their decoration has resulted in the conclusion that these fragments belonged to a widely distributed type of chancel screen pilasters, with a somewhat more complex decoration consisting of a dense interlaced mesh of three-strand bands.

Finally, the gable from the Trogir Town Museum, and other stylistically similar relief from Trogir, have been brought into a stronger connection with the church of St Mary, and its original liturgical furnishings in particular. Following from such a conclusion, as well as the fact that the same workshop produced liturgical installations in another hexaconchal church at Brnaze near Sinj, the author dates both structures to the period when the workshop was active (the first quarter of the ninth century), and places the construction of almost all Dalmatian hexaconchs in a relatively short time frame from the end of the eighth century to mid-ninth century.

Key words: Trogir stonecarvers' workshop, Trogir, church of St Mary, Pađene, church of St George, sculpture, hexaconchal churches, pre-Romanesque